

TELOVADBA, ŠPORT IN ŽENSKA NA SLOVENSKEM: ČAS DO 1. SVETOVNE VOJNE

GYMNASTICS, SPORT AND WOMEN IN SLOVENIA: PERIOD UP TO WORLD WAR I

UDK: 796.41.035"1901/1914"

dr. Peter Mikša, Maja Vehar

IZVLEČEK

Konec druge polovice 19. stoletja so se tudi na Slovenskem, v skladu z evropskimi vzori, pričeli pojavljati telovadni in športni klubi, ki so bili prvi nosilci organizirane in strokovno vodene športne vadbe. Sprva je bila ta izključno moška domena, saj je družba žensko telo še vedno dojemala kot krhko in ranljivo. Posledično je bilo žensko udejstvovanje v športu oteženo. Klub temu je leta 1901 na Slovenskem nastalo prvo žensko športno (telovadno) društvo. Telovadba in šport pa sta postala kulturni noviteti, ki sta ženskam ponujali možnost uveljavljanja, individualnega in družbenega, ter pripomogli k spreminjanju tradicionalnih mišljenjskih stereotipov o ženskah, njihovih družbenih vlogah ter njim primernih dejavnostih.

Ključne besede: telovadba, šport, ženska telovadba, sokol, kolesarstvo, planinstvo

ABSTRACT

In accordance with European models, at the end of the second half of the 19th century gymnastic and sport clubs started to emerge in Slovenia; they were the first providers of organised and expertly guided sport training. It started out as an exclusively male domain, because society still perceived the female body as fragile and vulnerable. Consequently, it was made harder for women to engage in sports. Despite that, the first women's sport (gymnastic) society was created in Slovenia in 1901.

Gymnastics and sport became cultural novelties that offered women the chance to assert themselves, both individually and socially, and helped to change the traditional stereotypes about women, their social roles, and the activities suitable for them.

Keywords: gymnastics, sport, women's exercise, Sokol, cycling, mountaineering

UVOD

Šport je kompleksen družbeni pojav, ki izvira iz človekove biti, in je bil vedno pomemben del kulture. Pojavne oblike športa so se z razvojem družbe spreminjale, že od svojega začetka pa predstavlja pomemben vidik posameznikove socializacije in hkrati kolektivne imaginacije. Šport ni zgolj trivialen družbeni pojav, nasprotno, je globoko družbeno in kulturno zakoreninjen pojav, v čemer ga lahko primerjamo z religijo, politiko, glasbo in umetnostjo. Razumemo ga na različne načine. Lahko nam služi kot zabava in razvedrilo ali le kot sredstvo za doseganje dobre telesne pripravljenosti. Po drugi strani pa je lahko tudi sredstvo vzora in vzgoje za obrambo ali rušenje političnega sistema.

Z vidika zgodovinskega razvoja moramo ločiti med telovadnimi, planinskimi, strelskimi, kolesarskimi in drugimi društvi ter športnimi klubi, kot so bili na primer nogometni, teniški, veslaški in atletski. Celotna telesna aktivnost se je do konca medvojnega obdobja delila na telesno vzgojo in šport, telovadba ter planinstvo sta bila del prve. Po drugi svetovni vojni so sledile spremembe na področju izrazoslovja; saj je bil kot krovni termin uveljavljen izraz fizkultura, iz njega pa se je nekaj let pozneje razvila telesna kultura. Konec 20. stoletja se je slednji kot krovni termin opustil in bil nadomeščen z do tedaj ožjim pojmom – šport.¹

Po evropskem zgledu so se v drugi polovici, največ pa konec 19. stoletja tudi na Slovenskem začeli pojavljati razni telovadni in športni klubi – najprej Južni Sokol leta 1863, leta 1887 prvi slovenski kolesarski klub,² leta 1893 planinsko društvo³ (vsi v Ljubljani) in leta 1903 tudi prvi nogometni klub na slovenskih tleh, in sicer v Lendavi – Nafta. Prvo športno društvo je bilo ustanovljeno leta 1900 v Mariboru, člani pa

1 Pavlin, Tomaž. »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje.« *Telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2005, 56.

2 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 725, Klub slovenskih biciklistov Ljubljana v Ljubljani.

3 SI AS, 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, šk. 32, dokument 3342, Pravila Slovenskega planinskega društva.

so se lahko ukvarjali s telovadbo, kegljanjem, turistikom,⁴ streljanjem, kolesarstvom in tenisom. Res je, da so bili klubi ter društva še vedno sorazmerno redki, vendar so bili prvi nosilci organizirane in strokovno vodene vadbe.

Športna društva, na začetku telovadna, nato pa planinska in alpinistična, so tudi pri nas imela pomembno vlogo v krepitvi kolektivne ter nacionalne zavesti. Že Južni Sokol, ki je kot prvo tovrstno slovensko društvo pri nas dal pečat športnemu in rekreacijskemu življenju v Ljubljani in ostalih slovenskih deželah, je s svojo telovadbo funkcioniral kot simbol, ki ga je slovenska družba lahko prebrala. Telovadba je veljala za rodoljubno dejanje in je krepila telesa – mišičasta moška telesa telovadcev so ponazarjala moč slovenskega naroda.⁵ V začetku je bilo to gibanje izključno moško, prvo samostojno žensko športno (telovadno) društvo je nastalo leta 1901, a ni imelo več takšne simbolne vloge kot moško. Dojemanje telesne prezentacije in konstrukcije ženskega telesa je bilo v teh zgodnjih letih 20. stoletja še vedno stigmatizirano – žensko telo je bilo namreč označeno kot krhko in ranljivo.⁶

Nasploh je bilo dojemanje žensk v športu enako predstavi o ženskah v vsakdanjem življenju. Le-te naj bi bile odvisne od moških, pasivne in neaktivne v odnosih do njih. »... Moški se dan za dnevom trudi za produkcijo in je hkrati branitelj doma. Ve ženske pa imate večidel drugo nalogo, ve morate skrbeti za uživanje, da vsak po hiši dobi svoj kos

4 Izraza turist in turistika sta do prvih desetletij dvajsetega stoletja tako v planinski in splošni literaturi ter časopisju pomenila obiskovalca gora in hojo v gore. Vzpon na goro so imenovali »turo«, in kdor dela takšne ture, je bil turist; organizacija, ki je gojila turistik, pa je bila turistovska. V začetku dvajsetega stoletja, predvsem pa po letu 1921, ko je bil ustanovljen Turistovski klub Skala, izraz turist ni več predstavljal le planinstva, torej le hoje v hribe – planine, ampak tudi že plezanje. Izraz alpinizem pri nas takrat še ni bil toliko znan oziroma uveljavljen. V: Mikša, Peter in Elizabeta Gradnik. *Trden kakor kamen. Kratka zgodovina Turistovskega kluba Skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017, 5.

5 Starc, Gregor. *Discipliniranje teles v športu*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo, 2003, 62.

6 Šaver, Boštjan. »Družbena invencija in ideološka konstrukcija modernega športa.« V: *Kalejdoskop športa: uvod v športne študije*, ur. Mitja Velikonja, Peter Stanković in Gregor Starc, 13–130. Maribor: Aristej, 2009, 22.

vžitka, /.../ da se zopet pokrepča za nadaljnji trud. Naloga torej je, da utrujenemu priskrbi mir in okrepčilo, lačnega nasiti in žejnega napoji.»⁷

To mišljenje je ženskam onemogočalo, da bi se vključevale v družbo, in jih je priklenilo na dom, kar je vidno iz zapisa v *Slovenskem Sokolu*: »Domače delo je najboljše za zdravje žen. Nič namreč ne dela mišic žen prožnih in trdnih kakor pometanje tal, eventuelno je mogoče doseči isti uspeh, če poklekne dama na tla in jih pošteno drgne. Prav tako vredno je delo v kuhinji, pranje in iztepanje preprog, zakaj z vsem tem doseže moderna dama to, kar zahteva od nje stroga moda, t. j. vitko in prožno postavo in baje ni za to niti športa niti švedske telovadbe.«⁸

Posledično je bilo tudi žensko udeleževanje v športu oteženo. Šport naj bi bil dejavnost, ki so jo moški ustvarili predvsem zase ter s tem pokazali svojo moč in prevlado nad ženskami. Še konec 19. stoletja, ko je razmah športa na pobudo Pierre-a de Coubertina ponovno oživil olimpijske igre,⁹ ženske niso bile videne kot soudeleženke iger. Coubertin je sicer bil mnenja, da šport vzgaja (pomembne moralne norme) ter ima nasploh pozitiven vpliv na zdravje ter človeško telo, vendar je v njegovih predstavah žensko iz te sfere avtomatsko izključil. Bil je mnenja, da ženska, predvsem njeno telo, ni ustvarjena za fizične napore in da je njen največji dosežek, ki ga lahko v športu doseže, da k njemu spodbuja svoje sinove.¹⁰ Ženske tako na prvih olimpijskih igrah nove dobe leta 1896 v Atenah niso sodelovale, so pa že bile prisotne na naslednjih leta 1900 v Parizu, kjer so nastopale v treh disciplinah: tenisu, golfu in kriketu. Slovenske športnice so se prvič olimpijskih iger udeležile leta 1936 v Berlinu, ko je Kraljevino Jugoslavijo zastopalo pet udeleženk, ki so tekmoval v gimnastiki ter sabljanju.¹¹

7 Studen, Andrej. »Ženska naj se drži kuhalnice.« V: *Historični seminar*, ur. Oto Luthar, 149–164. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994, 154.

8 »Novi telovadni sistemi.« *Slovenski Sokol*, 25. april 1913, 34.

9 Olimpijske igre so bile v stari dobi ritualna praznovanja. Ukinili so jih v 4. stoletju. Z razvojem modernega športa oz. športnih panog po zamrtju srednjeveškega turnirstva in športa so se konec 19. st. obnovila na amaterski in mednarodni podlagi ter promovirala šport in športne vrednote.

10 Doupona, Mojca in Krešimir Petrovič. *Šport in družba: sociološki vidiki*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2000, 107.

11 Račič, Marko, Tomo Levovnik in Marko Levovnik. *Naši olimpijci = Slovene olympians*. Ljubljana: Klub slovenskih olimpijcev, Olimpijski komite, 2012. 22–24.

Tabela 1: Pregled udeleženk olimpijskih iger do 1. svetovne vojne.¹²

LETO	MESTO	ŠT. VSEH UDELEŽENCEV	ŠTEVILO ŽENSK
1896	Atene	241	0
1900	Pariz	997	22
1904	St. Louis	651	6
1908	London	2008	37
1912	Stockholm	2407	48
1916	Odpadle zaradi vojne	-	-

TELOVADBA, PLANINSTVO IN ŠPORT

Telesna dejavnost oz. različne telesne prakse so se skozi zgodovinska obdobja spreminjale, opuščale in oživljale, bile ali militantna ali/in šolska ali/in prostočasna rekreativna in preventivna dejavnost. V moderni dobi so bile vpete v nacionalizme. V tem sklopu imata na eni strani pomembno mesto nemško turnerstvo¹³ in slovansko sokolstvo, dobro razvito tudi na Slovenskem, na drugi strani pa šport in sofisticirani tekmovalni sistemi, npr. mednarodna olimpijska tekmovanja in svetovna prvenstva.

¹² Vse predstavljene olimpijske igre v tabeli so danes imenovane kot poletne olimpijske igre. Prve zimske olimpijske igre so bile leta 1924 v Chamonixu, kjer so tudi tekmovalle ženske, a je to časovno obdobje že izven v tem članku obravnavanega obdobja. Podatki v tabeli so bili pridobljeni na spletni strani Olympic games, http://www.olympic.org/uk/games/index_uk.asp (dostop december 2016).

¹³ Nemci so izraz telovadba ali gimnastika prevedli v izraz turnen. V slovenskih deželah je izraz turnerska društva veljal za nemška telovadna društva.

Telovadba, pohodništvo, šport in tekmovanja se na Slovenskem organizacijsko predstavijo v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja.¹⁴ V obdobju do prve svetovne vojne sta prednjačila telovadba in planinstvo, medtem ko je kolesarstvo po začetni evforiji na prehodu iz 19. v 20. stoletje nekoliko zamrlo. Šport (nogomet, tenis, veslanje, sankanje, smučanje, atletika, plavanje ...) se je dejansko šele pojavljal.¹⁵ Kot prva je bila med Slovenci organizirana telovadba. Nosilec le-te je bila leta 1863 ustanovljena organizacija Južni Sokol. Podobna društva so v Avstriji začela nastajati že dobro leto prej, predvsem med Nemci, pod vplivom nemških turnerskih telovadnih društev. Telovadna društva so kmalu postala eden izmed stebrov germanizacije, ki so je bili Slovenci, zaradi lege nacionalnega ozemlja, v tistem času še posebej deležni. Ko so Nemci v Ljubljani leta 1862 ustanovili svoje prvo telovadno društvo,¹⁶ narodno prebujeni Slovenci niso hoteli zaostajati. Velike zasluge za ustanovitev Južnega Sokola,¹⁷ kot so slovensko telovadno društvo poimenovali na ustanovnem občnem zboru Gimnastiškega društva v Ljubljani, pa gredo ljubljanski narodni čitalnici, saj so mnogi ljubitelji in podporniki telovadbe izhajali iz njenih krogov.¹⁸ Tekmovalnost med Sokoli in nemškimi turnerji se je z leti stopnjevala in po t. i. »sokolskem

14 Glavni razlog je t. i. februarski patent, ki ga je 26. februarja 1861 razglasila avstrijska vlada. Ta je bil sestavljen iz cesarskega manifesta, temeljnega zakona o državnem zastopstvu, deželnih redih in deželnozborskih volilnih redih za vse dežele poznejše avstrijske polovice monarhije. Čeprav je deželna avtonomija tudi v tem sistemu igrala precejšno vlogo, so sprejeli februarski patent kot povratek k centralistični ureditvi. Patent je za slovensko narodno prebujenje pomemben, ker je dovoljeval ustanavljanje nepolitičnih društev in s tem omogočil številna kulturna, prosvetna, športna in podobna društva, ki so bila prave zibelke narodnega osveščanja, hkrati pa gibal družbenega življenja v posameznih krajih.

15 Pavlin, Tomaž: »Športna (telovadna, strelska, planinska in športna) društva.« V: *Društvena in klubska kultura v Sloveniji*, ur. Alja Brglez in Barbara Vogrinec, 121–147. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2004, 121.

16 Vrišer, Sergej. »Kroji slovenskega sokolstva in orlovstva med leti 1863–1941.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 38/1–2 (1990), 43.

17 Ime kaže na spogledovanje s Čehi, kjer je bilo že leto prej ustanovljeno istoimensko društvo Sokol. Potrebno pa je pripomniti, da sta pobudi o ustanovitvi telovadnega društva v Ljubljani in Pragi stekli neodvisno.

18 Mikša, Peter. »Šport na Slovenskem. Oris organizacije in športne politike na Slovenskem v 19. in 20. stoletju.« V: *Statusna vprašanja slovenskega športa*, ur. Dušan Macura, Mojca Doupona Topič in Blanka Mekinda, 139–150. Ljubljana: Fakulteta za šport, 140.

ekscesu»,¹⁹ pretepu med sokoli (Slovenci) in turnerji (Nemci), so oblasti 1. avgusta 1867 Južni Sokol razpustile.²⁰ Telovadci razpuščenega Južnega Sokola so že februarja naslednje leto ustanovili Telovadno društvo Sokol v Ljubljani ali na kratko Ljubljanski Sokol.²¹ Novo društvo je v vseh pogledih nadaljevalo delo svojega predhodnika in ni v ničemer spremenilo vsebine in metod telovadne šole.²² Kljub strogemu nadzoru in velikim pritiskom državnih oblasti je Ljubljanski Sokol začel vplivati na razvoj sokolskega gibanja na podeželju. Najprej s podružnicami v Postojni, Vipavi in na Planini, z idejo in načinom dela pa tudi na samostojna telovadna društva Sokol, ki so po letu 1870 začela nastajati na Slovenskem.²³

Sokolsko gibanje je v pravo telovadno organizacijo oziroma mrežo organiziranih telovadnih društev začel preoblikovati dr. Viktor Murnik, ki je uvedel sistematično vzgojno telovadbo v sokolskem duhu in osnoval vaditeljski zbor boljših telovadcev. Ti so se redno sestajali in izobraževali ter znanje prenašali v druga telovadna društva. S tem je telovadba na Slovenskem pridobila na enotnosti. Število telovadnih društev je prav zaradi poenotenja proti koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja strmo naraslo. Tako je bilo še leta 1893 osem telovadnih društev, leta 1903 16, tik pred 1. svetovno vojno leta 1913 pa kar 115.²⁴

Leta 1905 je vlada dovolila ustanovitev Slovenske sokolske zveze (SSZ), prve športne zveze na našem ozemlju, ki je bila vrhovni sokolski vodstveni organ. Vodstvo je bilo razdeljeno na dva dela, na predsedstvo in na zvezni odbor, sestavljen iz predsedstva, župnih odposlancev ter vaditeljskega zbora. Po letu 1909 so društva organizacijsko razdelili na

19 V zgodovini slovensko-nemških odnosov v Ljubljani je ta v resnici nočni pretep med slovenskimi in nemškimi telovadci bil spolitiziran in izkoriščen za nemški politični prevzem oblasti v Ljubljani. »Sokolski eksces«, ki se je zgodil leta 1867 in je ovrednoten kot prvi slovensko-nemški fizični obračun, je botroval tudi razpustu Južnega Sokola.

20 Matić, Dragan. »Sokolski eksces ali pretep v Šantlovi veži.« *Zgodovina za vse*, 6/1 (1999), 13.

21 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8466, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani.

22 Stepišnik, Drago. *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968, 91.

23 Mikša, »Šport na Slovenskem«, 141.

24 Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture*, 101.

osem žup: celjsko,²⁵ idrijsko,²⁶ gorenjsko,²⁷ novomeško,²⁸ goriško, tržaško ter na dve ljubljanski.²⁹ Druga novost v organizaciji so bili odseki – podružnice močnejših društev, ki so bile z matičnim društvom povezane toliko časa, dokler niso bile sposobne zaživeti same in so jih preoblikovali v samostojna sokolska društva. Posledica tega je bila skokovita rast društev. Leta 1909 je tako SSZ imela 61 društev, 14 odsekov, 2 ženska odseka (Hrastnik³⁰ in Kranj³¹) in 1 samostojno žensko telovadno društvo. Skupno je v vseh oblikah organizacije sodelovalo 6397 članov, 563 članic ter 2008 dečkov.³² Leto kasneje je delovalo 8 žup, ki so imele 79 društev ter 23 odsekov, 2 ženski društvi in 4 ženske odseke. Članov je bilo 7192, članic pa 882. Telovadila jih je dobra polovica: bilo je namreč 471 telovadk, ki so imele 40 vaditeljic.³³

Slovenci smo tako še pred 1. svetovno vojno v SSZ dobili prvo moderno športno organizacijo, ki je bila prirejena specifičnim slovenskim razmeram in je bila vodena s slovenskim strokovnim znanjem.

Sokolstvo pa ni bilo edino telovadno gibanje na Slovenskem. Leta 1906 se je začelo razvijati telovadno gibanje, ki je čez nekaj let za svoje osnovne enote in zvezo dobilo ime Orel. Glavna značilnost, po kateri so se orlovske telovadne enote razlikovale od sokolskih, je bila v tem, da niso

25 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8311, Celjski Sokol.

26 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 700, Sokol telovadno društvo v Idriji.

27 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8298, Gorenjska sokolska župa; SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8504, Gorenjski Sokol.

28 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 398, Dolenjski Sokol.

29 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8468, telovadno društvo Sokol 1. v Ljubljani; SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8468, telovadno društvo Sokol 2. v Ljubljani.

30 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8317, telovadno društvo Sokol z ženskim oddelkom v Hrastniku.

31 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 8405, telovadno društvo Sokol v Kranju z ženskim oddelkom.

32 Zaletel, Vinko. *Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1933, 208.

33 Prav tam, 210.

bile samostojna društva kot Sokol, temveč le odseki katoliških prosvetnih društev in telovadba je bila le ena od oblik njihovega dela. Zahteve po oblikovanju katoliškega telovadnega društva so se pojavile že leta 1902, na zborovanju SKSZ³⁴ v Mariboru leta 1905 pa so dokončno sklenili, da telovadba predstavlja pomemben del vzgojno-izobraževalnega dela – zato so istega leta oblikovali pripravljalni odbor, ki bi ustanovil prvi telovadni odsek v Ljubljani.³⁵ Do tega ni prišlo, saj je bil prvi telovadni odsek osnovan na Jesenicah.³⁶ Sledil mu je telovadni odsek SKSZ v Ljubljani s telovadnimi prostori v Hotelu Union, ki je dobil matični značaj, v vaditeljskem zboru pa je delovalo 45 telovadcev. Istočasno je bil ustanovljen tudi prvi ženski telovadni odsek, ki mu je predsedovala ga. Pegan.³⁷ Orlovsko gibanje se je zaradi velike politične podpore ter katoliško naravnane družbenega programa izredno hitro razširilo, saj so že leta 1913 imeli 168 odsekov s 5228 člani.³⁸ Telovadni odseki so bili povezani v Zvezo telovadnih odsekov in so od leta 1908 imeli lastno glasilo, *Mladost*.³⁹ Čeprav je bil eden izmed razlogov za ustanovitev orlovskega gibanja tudi omejevanje vključevanja mladih v sokolsko gibanje, pa so se v določenih aspektih, kljub temu da so se nazorsko razhajali, naslonili nanj (tehnika, oblačila).⁴⁰

Poleg sokolskega in orlovskega telovadnega gibanja je na Slovenskem obstajalo še tretje, delavsko telovadno gibanje. V organizacijskem smislu ni bilo tako močno, je pa bilo pomembno kot podlaga za kasnejši razvoj. Delavci so bolj kot telovadbo gojili šport, ki je omogočal manj togo rekreacijo, kot so jo izvajali v obeh drugih telovadnih gibanjih. Delavska telovadna društva so bila namenjena rekreaciji delavcev in so bila v političnem smislu namenjena povečanju delavske razredne zavesti.⁴¹

34 Slovenska krščanskosocialna zveza.

35 Pernišek, France. *Zgodovina slovenskega orla*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1989, 74.

36 Prav tam, 74–75.

37 Prav tam, 77.

38 Zaletel, *Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva*, 93.

39 Prav tam, 78.

40 Prav tam, 81.

41 Mikša, »Šport na Slovenskem«, 142.

V primerjavi z društveno telovadbo sta se planinstvo in šport na slovenskih tleh organizacijsko razvila razmeroma pozno, šele konec 19. stoletja. Tako pri Sokolu kot tudi Orlu so se sicer ukvarjali z nekaterimi športnimi panogami, a so te služile le kot dopolnilna dejavnost k sami telovadbi. Nasploh je značilno, da so telovadna gibanja po vsej Evropi zavračala športno dejavnost zaradi njenega internacionalizma, pri nas pa je obstajal še predsodek, da šport spodbuja individualnost, kar je bilo v nasprotju s kolektivnostjo telovadnih društev. Število športnih panog je bilo na prelomu stoletja in v prvih letih po njem na Slovenskem v primerjavi s tujino skromno; med pomembnejšimi so bili planinstvo, kolesarstvo, nogomet, delno še smučanje in sankanje, atletika, plavanje ter letalstvo. Do prve svetovne vojne poznamo pri nas le dva primera, da sta si dve društvi naredili oznako širšega, to je športnega društva, in da sta gojili več športnih panog. To sta bili Športno društvo Maribor (ustanovljeno leta 1900) in Ljubljansko športno društvo (ustanovljeno leta 1906).⁴²

Večina društev je gojila le eno telesno dejavnost. Ne najstarejše, a najbolj množično, je bilo Slovensko planinsko društvo (SPD), ustanovljeno leta 1893 v Ljubljani, z namenom in geslom »*ohranimo slovensko lice slovenskim goram*«. Torej z narodnoobrambnim namenom, saj so slovenske gore s potmi in kočami markirali Nemci, organizirani v kranjski in drugih podružnicah leta 1874 nastalega Nemško–avstrijskega planinskega društva⁴³ ter v Avstrijskem turistovskem klubu (ÖTC). SPD je bilo že takoj po ustanovitvi zelo aktivno, saj je že konec 19. stoletja štelo preko 1300 članov in postavilo 12 koč, uredilo in označilo številne poti ter izdajalo društveno glasilo *Planinski vestnik*.⁴⁴ Na Triglavu je že stal Aljažev stolp, ki ga je leta 1895 postavil dovški župnik Jakob Aljaž.⁴⁵ V začetku 20. stoletja se je pri nas začel uveljavljati tudi alpinizem.

⁴² Prav tam, 142–143.

⁴³ Podružnice Nemško–avstrijskega planinskega društva (originalno Deutscher und Österreichischer Alpenverein – DÖAV), ki so pokrivale slovenske dežele, so bile kranjska, mariborska, celjska, beljaška in primorska v Trstu.

⁴⁴ Mikša, Peter in Kornelija Ajlec. *Slovensko planinstvo = Slovene mountaineering*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2015.

⁴⁵ Mikša, Peter. »Da je Triglav ostal v slovenskih rokah, je največ moja zasluga: Jakob Aljaž in njegovo planinsko delovanje v Triglavskem pogorju.« *Zgodovinski časopis*, 69/1–2 (2015), 112–123.

Redkim individualistom: npr. Henriku Tumi in drugim, ki so sami ali v družbi domačih gorskih vodnikov – domačinov pod gorami – osvajali vrhove izven označenih poti, so se pridružili novi mladi alpinisti, ki so se od leta 1906 srečevali v t. i. skupini Dren in sistematično gojili alpinizem ter začeli z zimskimi pristopi na višje alpske vrhove, najprej s krpljami in nato s smučmi.⁴⁶

V tem obdobju se je pričelo uveljavljati tudi kolesarstvo. Sprva je bilo kolo dostopno premožnejšim, tako je bilo leta 1869 v časopisu *Triglav* poimenovano kot snobovska igračka z ljubljanske promenade.⁴⁷ Mesečno so namreč delavci zaslužili od 50 do 100 kron, uslužbenci znatno več (200–800 kron); cena koles pa se je gibala med 110 in 320 kron (damsko kolo je npr. stalo 260 kron). Kolo se je dalo kupiti pri meščanskih trgovcih, v Ljubljani jih je npr. prodajala tudi ženska – Ana Gorenc,⁴⁸ glavni proizvajalci pa so bili Janez Puch, Fran Batjel⁴⁹ in Franz Neger; ki je ponujal poldirkalno, turno in žensko kolo.⁵⁰ Glede na kupno moč so svoja kolesarska društva najprej organizirali meščani; Nemci so leta 1883 ustanovili Marburger Bicycle Club, dve leti kasneje pa Laibacher Bicycle Club.⁵¹ Ker je bilo tudi kolesarstvo področje nacionalnega boja, je bilo leta 1887 ustanovljeno prvo slovensko kolesarsko društvo – Klub slovenskih biciklistov Ljubljana (sledila sta mu leta 1895 ustanovljeno slovensko kolesarsko društvo v Gorici in leta 1899 v Trstu).⁵² Pred tem je obstajala skupina slovenskih kolesarjev, im. Dvanajsterica, ki pa ni nikoli dobila dovoljenja oblasti.⁵³ V okviru organizacije Sokola ali izven se je

46 Mikša, Peter in Urban Golob. *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Ljubljana: Friko, Mikša in partnerji, 2013.

47 Batagelj, Borut. »Z biciklom na levo!« V: *Dve koli in par nog*, ur. Boris Brovisnky, 39–51. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010, 39.

48 Brovisnky, Boris. »Kratek zgodovinski pregled proizvodnje koles na Slovenskem.« V: *Dve koli in par nog*, uredil Boris Brovisnky, 71–87. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010, 72.

49 Prav tam, 77–78.

50 Brovisnky, Boris. »Kratek pregled skozi zgodovino proizvodnje koles na Slovenskem.« *Kolesarstvo*, LXIII/1-2 (2015), 142.

51 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpisi 403, 740, 324, Bicycle klub Laibach.

52 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpisi 725, Klub slovenskih biciklistov Ljubljana v Ljubljani.

53 Stepišnik, *Kolesarstvo na Slovenskem*, 16.

kolesarstvo organiziralo tudi drugod (Škofja Loka,⁵⁴ Ribniška dolina,⁵⁵ Novo mesto,⁵⁶ Borovnica itd.).⁵⁷ V 90. letih 19. stoletja so nastali tudi delavski kolesarski klubi, do prve svetovne vojne pa je bilo na Slovenskem ustanovljenih 31 klubov,⁵⁸ ki so se povezali v Zvezo slovenskih biciklistov v Ljubljani.⁵⁹

Sprva so kolo dojemali kot sredstvo za rekreacijo in šport; tako je bilo v Ljubljani leta 1898 1068 kolesarjev, 968 jih je uporabljalo kolo kot obliko športne aktivnosti, 100 pa zaradi dela.⁶⁰ V času prodiranja koles v vsakodnevno uporabo so se pojavljala različna stališča in skepse; kolesa so namreč ogrožala varnost v prometu (pešci, konjske vprege). Tako so leta 1869 v Ljubljani prepovedali vožnjo s kolesi po mestnih ulicah in sprehajališčih, leta 1890 pa so jo ponovno dovolili z nekaterimi izjemami.⁶¹ Zaradi nevarnosti in težav, ki so se pojavile med dirkami, so leta 1897 odprli dirkališče v bližini Tivolija.⁶² Kolesarjevo ravnanje v prometu so pričeli uravnavati tudi s kolesarskimi redi, v Ljubljani se je to zgodilo leta 1897.⁶³ Tudi klubi so se ukvarjali z osveščanjem ter vzgojo bodočih kolesarjev; članom je bila npr. na voljo izposoja koles.⁶⁴ Pred udeležbo v prometu so se lahko kolesarjenja z velocipedom priučili na tečajih v dvorani ljubljanskega Kolizeja.⁶⁵

54 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 792, Klub biciklistov v Škofji Loki.

55 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 818, Klub slovenskih biciklistov Ribniška dolina.

56 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 685, Biciklistični klub dol. v Novem mestu.

57 Batagelj, »Z biciklom na levo!«, 40–41.

58 Pavlin, Tomaž. »Oris slovenske kolesarske zgodbe do razhoda z jugoslovansko državo.« *Kolesarstvo*, LXIII/1–2 (2015), 130.

59 SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/serija: Register društev, vpis 599, Zveza slovenskih biciklistov v Ljubljani.

60 Brovinsky, »Kratek zgodovinski pregled«, 71.

61 Batagelj, »Z biciklom na levo!« 47.

62 Stepišnik, *Kolesarstvo na Slovenskem*, 24.

63 Batagelj, »Z biciklom na levo!« 48.

64 Stepišnik, *Kolesarstvo na Slovenskem*, 17.

65 Brovinski, »Kratek pregled skozi zgodovino«, 140.

Ko je bilo kolesarstvo že uveljavljeno, so bili osnovani tudi nogometni klubi. Leta 1909 je bil tako ustanovljen srednješolski nogometni klub Hermes. Ker pa so se tekme med slovenskimi in nemškimi dijaki sčasoma sprevrgle v manifestacije mednacionalnih nasprotij, so oblasti klub leta 1911 prepovedale. Še istega leta je nastal nov ter prvi priznani slovenski nogometni klub Ilirija.⁶⁶

ŽENSKÉ IN TELOVADBA

V začetnem obdobju telovadnega in športnega razvoja na Slovenskem je bila ženska na eni strani vpeta v narodno gibanje, na drugi strani pa se je postavljalo vprašanje njene družbene emancipacije, ko je šlo za enakost med spoloma. Tu sta se soočila tradicionalizem in moderno žensko gibanje, ki je hotelo na vseh področjih konkurirati z moškim.⁶⁷

Vzporedno z vprašanjem družbene emancipacije na relaciji enakosti med spoloma ter vprašanjem narodne pripadnosti v luči habsburških nacionalizmov druge polovice devetnajstega stoletja, ko je bila »ljubeča mati, skrbna žena ter varčna gospodinja« pripoznana kot pripadnica naroda, ki mu je lahko služila in javno dokazovala svojo zavezanost, se je odpiralo tudi vprašanje ukvarjanja s telovadbo, kolesarstvom, športom ter planinstvom oziroma vprašanje telesne vzgoje.⁶⁸ Če je torej telesna kultura novost, ki je pomemben del narodne vzgoje, je na mestu vprašanje, če naj tudi ženska telovadi in zanemari tradicionalno vlogo v okviru gospodinjstva in družine (ki pa jo je že tako ali tako razrahljala industrializacija).⁶⁹ Prav tako je bil razlog za kasnejši razvoj ženske telovadbe tabuiziranost odraslega ženskega telesa. Tako so pogosteje kot ženske nagovarjali k telovadbi deklice, ki so jim priporočali krepitev

66 Šugman, Rajko. *Zgodovina svetovnega in slovenskega športa*. Ljubljana: Fakulteta za šport, 1997, 97.

67 Pavlin, *Zanimanje za sport*, 71.

68 Pavlin, Tomaž, Mikša Peter. »Ni zadosti, da slovensko ženstvo samo pripenja trakove na sokolske zastave.« V: *Slovenke v dobi moderne*, ur. Monika Kokalj Kočever, 106–115. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2012, 106.

69 Pavlin, *Zanimanje za sport*, 71.

telesa preko igre, plesa (predvsem v krogu) in preprostih vaj – takšna oblika vadbe naj bi izžarevala ljubkost in deklinško milino.⁷⁰

Društva, ki so se ukvarjala s telesnokulturno dejavnostjo, so na žensko udejstvovanje reagirala različno. Sokolski telovadci so žensko telovadbo podprli, katoliški so ji nasprotovali. Pogledi so bili različni tudi po posameznih športnih panogah. Mnenja so se razhajala še pri opredeljevanju tekmovanj, ki so jih enačili z borbo, medtem ko naj bi ženski pripadala igra.⁷¹ »Ženskemu značaju odgovarja sport kot igra, moškemu sport kot borba...//...žena mora ostati vedno žena in ne sme preko mej, ki jih je postavila narava,«⁷² je bil mnenja Drago Ulaga, kar pa ne pomeni, da je nasprotoval ženskemu športu oz. menil, da je šport za žensko nepomemben. Še kako naj bi bil pomemben, opredelil ga je namreč kot vir zdravja in podporo rodni sposobnosti ženske, ki pa je morala ohraniti »soglasje s svojo žensko naravo« in ostati »kot človek ženska«.⁷³

Soustvarjalci Južnega Sokola so se že takoj na začetku delovanja, leta 1863, dotaknili ženske vloge v nastajajoči telovadbi. Konec tistega leta je imel Etbin Henrik Costa⁷⁴ predavanje o telovadbi in je, zelo kratko, poudaril tudi vadbo mladenk, saj da se dekleta še mnogo bolj napačno vzgajajo kot fantje in zato ženske čedalje bolj bolehajo.⁷⁵ Vendar je bilo ideje v boju s tradicionalizmom težje udejanjiti in v historiografiji Južnega Sokola v njegovem času ne zasledimo ženske vadbe, niti ženskega članstva. Prelom je prineslo delovanje Čeha Jana Zdeneka Veselya v Ljubljanskem Sokolu. V Ljubljano je prišel konec leta 1870 kot

70 Batagelj, Borut. »Ali naj dame kolesarijo?: Kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje.« *Zgodovina za vse*, XI/2 (2004), 48 in 49.

71 Pavlin, Mikša, "Ni zadosti, da slovensko ženstvo samo pripenja trakove na sokolske zastave", 106.

Drago Ulaga (1906–2000), športni pedagog in publicist, je bil prvi Slovenec z visokošolsko izobrazbo na področju športa. Opravljal je delo trenerja (plavanje, atletika) ter poučeval na Fakulteti za šport. Objavil je tudi več del s področja telesne kulture.

73 Pavlin, Mikša, »Ni zadosti, da slovensko«, 111.

74 Etbin Henrik Costa (1832–1875), slovenski pravnik, bibliograf in politik, ki je med letoma 1864 ter 1869 opravljal delo ljubljanskega župana. Prizadeval si je za popis vseh objav v slovenskem jeziku od leta 1868 dalje, tako je postal začetnik slovenske bibliografije.

75 Costa, Etbin H. Nekaj besed o telovadstvu. Ljubljanskim Sokolovcem v spomin novega leta 1864. Ljubljana: J. Blaznik, 1864, 7.

telovadni učitelj in prinesel nov veter v jadra slovenskemu telovadnemu društvu, ki je bilo že nekaj časa v krizi. Vesely je med drugim tudi začel izdajati apolitični časopis o telovadbi in vojaštvu, *Južni Sokol*, za našo temo pa je predvsem pomembno dejstvo, da so v Ljubljanskem Sokolu v tem času prvič na noge postavili žensko telovadbo.⁷⁶ Septembrska objava v društvenem glasilu *Južni Sokol*⁷⁷ je prinesla oznanilo, da se s 1. oktobrom 1871 začne »podučevanje deklet v telovadbi« in to trikrat na teden.⁷⁸ Odziv je bil pozitiven in tečaj se je izpeljal. Ni ga vodil Vesely, temveč so ženske vadile »pod učiteljem Tomšičem.«⁷⁹ Ker pa je Veselyevo delovanje v Ljubljanskem Sokolu trajalo le do februarja 1872,⁸⁰ je ravnokar porajajoča ženska telovadba zamrla.⁸¹

Društvena ženska telovadba, ki bi spremenila javno mnenje, se je v Sokolu dejansko razmahnila šele z delovanjem Viktorja Murnika konec devetnajstega stoletja. Murnik se je zgledoval po češkem modelu sokolske organiziranosti, kjer se je ženska telovadba že dobro uveljavila, in vzpodbudil ne le samo vadbo in organiziranost ženskega odseka, pač pa tudi strokovno usposabljanje prvih vaditeljic, ki bi prevzele vodenje ženske telovadbe po češko-sokolskem načelu »ženska vzgaja žensko«.⁸² Prvi ženski telovadni odsek je Murnik ustanovil leta 1897 in mu v kratkem času izobrazil poseben ženski vaditeljski zbor in to v tolikšni meri, da so ženske že naslednje leto lahko same začele voditi žensko telovadbo.⁸³ Letno poročilo tega leta podaja podatek, da je bilo v odseku delujočih 35 telovadk in da so žensko telovadbo vodile »vaditeljice Kajzeljeva, Krejčičeva, Trtnikova in Udovičeva.«⁸⁴ Odsek je

76 Pavlin, Tomaž. *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja*. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014, 36 in 44.

77 *Južni Sokol* je izhajal dvakrat mesečno, 13. in 28. dan v mesecu.

78 *Južni Sokol*, 13. september 1871.

79 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 54, zavihek 6207, dr. Vinko Murnik.

80 Stergar, Rok. »Prišel, videl in --- obupal: Jan Zdeněk Veselý in ljubljanski sokoli.« V: *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja = Our way : 150 years since the Southern Sokol and the Sokol movement were established*, ur. Tomaž Pavlin, 36–46. Ljubljana: Fakulteta za šport. 2014, 45.

81 Pavlin, *Zanimanje za sport*, 72.

82 Pavlin, Mikša, »Ni zadosti, da slovensko«, 106.

83 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 54, zavihek 6210.

84 Prav tam.

bil organizacijsko popolnoma ločen od Sokola, je pa le-ta prispeval k njegovi telovadbi tako telovadnico ter na začetku vaditelja (Murnika, op. p.).⁸⁵ Iz korespondence v arhivu ljubljanskega Sokola je razvidno, da so ženske telovadke svoj odsek imenovala »Klub slovenskih telovadk«, ⁸⁶ uradno pa so se od Sokola ločile in leta 1901 ustanovile Žensko telovadno društvo (ŽTD).⁸⁷ Društvo je vodila Franja Tavčar, žena liberalca, pisatelja in sokola dr. Ivana Tavčarja. ŽTD je opravljalo temeljno in vizionarsko delo, zlasti če upoštevamo dejstvo, da se je z ženskim samostojnim delom oblikovala tudi specifična, biološko pogojena ženska telovadba.⁸⁸

Podatkov o članstvu za prva tri leta ni na razpolago, za leto 1904 pa jih prinaša *Slovenski Sokol*.⁸⁹ Leta 1904 je društvo štelo štiri ustanovne članice, 39 podpornih in devet izvršujočih ali telovadečih članic ter 65 gojenk. Telovadile so dvakrat na teden (po tri ure) v dveh oddelkih. Na bivšem dirkališču v Tivoliju, ki ga je Ljubljanski Sokol preuredil v telovadišče, so si uredile igrišče kjer so igrale »lawn tennis, croquet in druge igre«. Sredi julija 1904 so se telovadke opogumile in se v času drugega vsesokolskega zleta slovenskega sokolstva v Ljubljani predstavile sokolski in drugi javnosti s telovadnim nastopom.⁹⁰

Leta 1906 je društvo štelo tri ustanovne članice, 27 podpornih in 20 izvršujočih članic. Telovadilo se je dvakrat na teden v dveh skupinah. Število gojenk ni znano, je pa moralo biti precej visoko, saj je na »telovadni skušnji« aprila meseca nastopilo 82 telovadk.⁹¹ Na tem nastopu je prvič javno nastopil tudi borilni odsek društva, ki je sicer deloval že od leta 1904. So pa članice ŽTD ugotavljale, da je bil ta nastop za »tukajšnje razmere, v katerih odločujejo, žal, le neutemeljeni predsodki, storjen

85 Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture, 98.

86 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 9, zavihka 1084 in 1092.

87 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 10, zavihek 1130.

88 Pavlin, Mikša, »Ni zadosti, da slovensko«, 106.

89 *Slovenski Sokol*, glasilo Slovenske sokolske zveze, je izhajal v Ljubljani med letoma 1904 in 1914. Urednik je bil Viktor Murnik. Zadnja številka je izšla leta 1919 pred združitvijo Slovenske sokolske zveze z drugimi južnoslovanskimi zvezami v skupni Savez Sokola kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Stepišnik, Oris zgodovine telesne kulture, 103.

90 *Slovenski sokol*, 25. 3. 1905, 27–28.

91 SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 13, zavihek 1520.

pač petdeset let prekmalu,«⁹² saj so v nekem časopisu zapisali, da je bil nastop borilk »izzivajoč« in »smešno kavalirski«. ⁹³

Po statistiki slovenskega sokolstva je konec septembra 1912 poleg samostojnega ŽTD žensko telovadbo gojilo trideset sokolskih društev. Članic je bilo 781, telovadk 458, vaditeljic in vaditeljskih pripravnic 30, gojenk pa 257. Povprečno je telovadbo obiskovalo 398 telovadk ter 214–257 gojenk. Telovadke in gojenke je imelo 12, samo telovadke 18, samo gojenke pa eno društvo.⁹⁴ Skromnejše je bilo strokovno področje, saj je v teh 31 društvih aktivno delovalo le enajst vaditeljic oziroma vaditeljskih pripravnic, ki pa skoraj nikjer niso bile brez moškega vodstva, v dvajsetih društvih pa je bila vadba še docela v moških rokah.⁹⁵

Pred prvo svetovno vojno je sokolska organizacija na Slovenskem štela 1040 članic, od katerih jih je telovadilo 537 (51,5 %), medtem ko je telovadilo 1761 (26,6 %) moških. Ženske torej v društvih niso bile več le pasivne ali podporne članice (aranžerke, metalke cvetlic ali okrasek, ki pripenja prapore), pač pa so svoje narodno javno delovanje vedno bolj opravljale tudi s telovadbo, odstotkovno celo bolj kot moški.

Drugačen je bil pogled na žensko telovadbo v katoliškem telovadnem gibanju Orel. Leta 1906 je bil v Ljubljani ustanovljen prvi orliški odsek,⁹⁶ za njim pa so se oblikovali ženski krožki pri posameznih odsekih, orlivaditelji pa so vodili telovadbo v krožkih. Zaradi pritiskov v liberalnem časopisju, ki je takšnim krožkom očital nemoralnost, je leta 1909 kaplan Valentin Zabret predlagal, da se odsekom prepove izvajanje ženske telovadbe oziroma sodelovanje pri krožkih s takšno vsebino. Predlog je bil sprejet z argumentom, da bi se izognili zadregi duhovnih delavcev, ki so sodelovali pri mladinski organizaciji – najbolj so bili izpostavljeni kaplani, ki so navadno vodili orlovske odseke ter tudi ženske telovadne krožke. Tem so nasprotovali tudi nekateri drugi katoliški krogi –

92 Prav tam.

93 Prav tam.

94 »Žena v Sokolu.« *Slovenski Sokol*, 25. 5. 1913, 39.

95 Prav tam.

96 Orliški – ženska ustreznica moškemu poimenovanju orlovski.

organizatorji Marijinih družb so npr. s kritiko ženske telovadbe v časopisu *Bogoljub* želeli ohraniti članstvo v lastni organizaciji.⁹⁷ Posledično je bil razvoj ženske telovadbe znotraj Orla počasnejši, kasneje pa so sprejeli, da je ženski telovadni krožek možno ustanoviti tam, kjer je obstajala nevarnost, da bi se le-te vključile v druge – nazorsko neprimerne – skupine (npr. Sokoli). Med bolj izpostavljenimi so bili trgi, podeželska mesta ter kraji z industrijo. V primeru, da je bil takšen krožek ustanovljen, je moral biti organizacijsko ločen od fantovskega odseka, popolnoma pa je bilo prepovedano snovanje orliških odsekov na podeželju, tu so želeli dekleta vključiti v žensko izobraževalno organizacijo Bogomila, ki pa ni bila uspešna.⁹⁸ Orliška telovadba je doživela razcvet šele z obnovo krožkov po prvi svetovni vojni (npr. leta 1922 je bilo 94 orliških krožkov, 3600 članic, 3000 naraščajnic).⁹⁹

ŽENSKE TER PLANINSTVO IN ALPINIZEM

Začetki ženskega udejstvovanja v gorah segajo v začetek 19. stoletja, ko so znana prva imena žensk, ki so se podale na strme vršace. V začetku so prevladoval Angležinje, ki so se jim počasi pridružila tudi francoska imena. Aktivno so se ženske začele vključevati v odkrivaljski alpinizem¹⁰⁰ v drugi polovici 19. stoletja. So pa bile alpinistke te dobe (1865–1914) na podvigih v gorah predvsem vodene. Bile so iz premožnejših družin. Dolgo je bilo tudi nedopustno, da bi se v gore podale same z vodnikom. Socialna pravila so tako narekovala, da je moral biti prisoten vsaj še en moški, najpogosteje sorodnik.¹⁰¹ Zadržki ter pomisleki so se pojavljali tudi pri njihovi obleki. Največkrat so v hribe hodile in plezale kar v krilu, le najdrznejše so se visoko v gorah, kjer jih oči drugih niso več dosegale, preoblekle v hlače. Te so se kot del praktične pohodne in plezalne obleke uveljavile šele v začetku 20. stoletja, s tem pa se zaključi obdobje ženskih »krinolin v gorah«.¹⁰²

97 Pernišek, *Zgodovina slovenskega Orla*, 85.

98 Prav tam, 86.

99 Prav tam, 129.

100 Pristopi na višje vrhove v Alpah, ki so mestoma ali pogosto tudi imeli plezalne dele.

101 Unsworth, Walt. *Because it is there, famous mountaineers 1840–1940*. London, 1968, 15.

102 Smerke, Zlatko. *Planinarstvo i alpinizam*. Zagreb: Planinarski savez Hrvatske, 1989, 27.

Nasploh je malomeščanska družba še konec leta 1893 pri nas na planinsko in plezalno družčino gledala vzvišeno in jo imela za smešno, ko so jih videvali okrašene s šopki cvetic za klobuki, medtem ko so se vračali s hribov domov. Nazorno je to v svoji knjigi zapisal Janko Mlakar: »Ako se je kdo prikazal na ulici v planinski opremi, so gledali za njim, se smejali kratkim hlačam, ki so jih takrat nosili samo mestni otroci, ter se čudili dolgi palici in nahrbtniku. Gorje pa ženski, ki bi se bila pokazala v javnosti v hlačah ali celo z golimi koleni! Hlače in njeno posestnico bi bili odpeljali na opazovalnico, gola kolena bi bila pa šla v Begunje pokoro delat za javno pohujšanje.«¹⁰³

Na Slovenskem najdemo zgolj nekaj omemb ženskih imen v zgodnji dobi planinstva in alpinizma, o obiskovalkah gora pred prvo svetovno ni veliko podatkov. Aktivno pa smo Slovenci prispevali velik delež k zgodovini ženske svetovne alpinistike v obdobju med obema vojnama z našima izvrstnima plezalkama Miro Marko Debelak in Pavlo Jesih.¹⁰⁴

Kot prvo žensko, ki je leta 1870 stala na vrhu Triglava, se omenja takrat dvajsetletno Rozalijo Škantar, hčerko znanega gorskega vodnika Jožeta Škantarja – Šesta.¹⁰⁵ Rozalija je bila na vrhu 7. oktobra, ko je delala družbo očetu, ki je na vrh peljal Ottomarja Bamberga¹⁰⁶ in Eduarda Kraschovitza iz Ljubljane. »Oba meščana sta bila zlasti nad pogumnostjo, s katero je Šestova hči, dvajsetletno kmečko dekle, šla čez najnevarnejša mesta, bila nemalo osupnjena,«¹⁰⁷ je o vzponu poročal *Laibacher Tagblatt*. Menda je Rozalija z očetom pogosto zahajala v gore in naj bi kasneje še velikokrat stala na vrhu Triglava.¹⁰⁸ Tri leta za njo so se na očaka povzpele še Julija Mos, Ljudmila Klemenčič in

103 Mlakar, Janko. *Iz mojega nahrbtnika*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972, 19.

104 Mikša, Golob, *Zgodovina slovenskega alpinizma*.

105 Prav tam, 226.

106 Izhajal je iz znane ljubljanske družine Bamberg in je nadaljeval družinsko tiskarsko obrt Ignacija Kleinmayra. Pod njegovim vodstvom se je podjetje Ign. Kleimayr & Fed. Bamberg razvilo v eno najpomembnejših tiskarskih, založniških in knjigotrških podjetij na Slovenskem. Bil je vidni član Kranjske sekcije Nemško-avstrijskega planinskega društva. Današnja Pot čez Plemenice na Triglav se je pred 1. sv. vojno imenovala po njem – Bambergova pot. Ta izraz je še danes pogosto v uporabi.

107 *Laibacher Tagblatt*, 8. oktober 1870, 2.

108 Rozalija je bila pozneje oskrbnica v Vodnikovi koči na Velem polju ter v Triglavski koči na Kredarici.

Hilda Krišper, potem pa so se ženski obiski Triglava kar hitro množili. V Kamniško-Savinjskih Alpah sta leta 1896 prvi pristop na Koroško babo (2123 m) opravili sestre Lojzka in Pavla Schutz iz Liboj pri Celju. Maša Švigelj je drugo znano ime tega obdobja. S svojim možem, Antonom Švigljem, ki je bil znan alpinist in planinski odbornik, je obredla skoraj vse vrhove tako Julijskih kot Kamniško-Savinjskih Alp. Na mnogih vrhovih je stala kot prva ženska – leta 1905 na Škrlatici in leta 1907 na Jalovcu.¹⁰⁹ Glede na seznam aktivnih alpinistov v slovenskih stenah do 1. svetovne vojne je Švigljeva edina alpinistka na Slovenskem v tistem času. S tem se skopi podatki o ženskem predvojnem plezalnem udejstvovanju na Slovenskem tudi zaključijo, vsa druga imena že sodijo v obdobje po koncu prve svetovne vojne.

Tabela 2: Alpinisti v slovenskih gorah pred 1. svetovno vojno.¹¹⁰

ŠT. VSEH ALPINISTOV	ŽENSKE
52	1

Nekaj večje je bilo žensko zastopstvo v planinskem društvu in njegovih podružnicah. Po podatkih, ki nam jih daje Imenik članov Slovenskega planinskega društva, ki je bil med letoma 1895 in 1898 objavljen v *Planinskem vestniku*, lahko vidimo delež žensk, ki so bile včlanjene v slovensko planinsko društvo. V tistem času je SPD (osrednje – ljubljansko društvo) imelo še 5 podružnic,¹¹¹ z ženskimi članicami pa sta po številu izstopali radovljiška in češka podružnica. Leta 1896 je imela radovljiška podružnica sedem članic, ljubljansko osrednje društvo pa dve, leta 1897 je imelo osrednje društvo štiri, kamniška podružnica eno, radovljiška štiri in savinjska dve članici. Leta 1898 je bilo razmerje naslednje: osrednje društvo je imelo pet članic, češka podružnica, ki je bila ustanovljena

¹⁰⁹ Strojín, Tone. *Zgodovina slovenskega planinstva*. Radovljica: Didakta, 2009, 258.

¹¹⁰ Po pridobljenih podatkih je bilo v slovenskih stenah do 1. svetovne vojne aktivnih 52 alpinistov. Seznam hranita avtorja.

¹¹¹ V Kamniku, Mozirju, Radovljici, Tolminu in Pragi. Do začetka vojne je SPD imelo 26 podružnic. Vir: Mikša, Ajlec, *Slovensko planinstvo*.

konec prejšnjega leta, 17, kamniška eno, radovljiška 14 in savinjska dve. Soška podružnica pa članic ni imela.¹¹²

Tabela 3: Članstvo Slovenskega planinskega društva (1895–1898).¹¹³

LETO	VSI ČLANI	ŽENSKE
1895	394	2
1896	525	9
1897	754	11
1899	926	39

ŽENSKE IN KOLESARSTVO

V Ljubljani so se prvi velocipedi¹¹⁴ pojavili spomladi leta 1869. Kasneje so se pričela pojavljati nižja kolesa (varnostna kolesa), ki so leta 1885 postala standard za izdelovanje koles.¹¹⁵ Ravno ta tip koles, poleg tandemskega, pa je tudi ženskam omogočil aktivno udejstvovanje v kolesarstvu, že leta 1819 je namreč Denis Johnson razvil posebno žensko izvedbo.¹¹⁶ Ženske pa je bilo za to dejavnost potrebno šele pritegniti. Leta 1897 je tako prvi slovenski kolesarski klub organiziral akcijo za vključevanje žensk v kolesarstvo,¹¹⁷ še vedno pa so se pojavljali različni pomisleki. Anton Aškerc je leta 1898 npr. izrazil zadržke na različnih področjih: morala, estetika, higiena, zdravje, fizični ustroj.¹¹⁸ Kljub temu so se v 90. letih 19. stoletja v časopisih pričeli pojavljati prispevki, ki so poudarjali koristne učinke kolesarjenja na žensko telo.¹¹⁹ Zmerno

112 Imenik članov SPD dostopen v *Planinskem vestniku* 1895–1899.

113 Prav tam.

114 Prevozno sredstvo z velikim sprednjim in majhnim zadnjim kolesom na nožni pogon.

115 Stepišnik, Drago. *Kolesarstvo na Slovenskem. Ob devetdesetletnici*. Ljubljana: Kolesarska zveza Slovenije, 1979, 11.

116 Prav tam, 14.

117 Prav tam, 25.

118 Aškerc, Anton. »Ali naj dame kolesarijo?« *Slovenski narod*, 6. avgust 1898.

119 Batagelj, Borut. »Ali naj dame kolesarijo?: Kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje.« *Zgodovina za vse*, XI/2 (2004), 45.

kolesarjenje (pretirano mišičje oziroma vitkost nista bila zaželeni) je postalo sredstvo za doseganje ženske lepote, predvsem v kombinaciji s plavanjem.¹²⁰

Kolo so promovirali tudi kot idealno sredstvo za utrjevanje psihičnega zdravja; preprečevalo naj bi tipične ženske bolezni – histerijo, hipohondrijo, nevrastenijo, melanholijo ter muhavost.¹²¹ Da bi ženske zagotovile zdravo potomstvo, so morale tudi same skrbeti za svoje telesno zdravje. Pri tem pa pretiravanje ni bilo zaželeno, predvsem so kolesarjenje odsvetovali med menstruacijo. Največ vprašanj je vzbujal pritisk na medenico ter rodila ob sedenju in poganjanju pedal. Zanimivo je dejstvo, da se takšno vprašanje ni pojavilo pri šivalnih strojih, ki so jih promovirali celo kot idealno obliko ženske sprostitve.¹²² Poleg vpliva na rodne organe pa so kolesarjenje povezovali z ženskim spolnim užitkom ter samozadovoljevanjem. Problem so videli predvsem v sedežih, ki so bili zakrivljeni navzgor in naj bi v določenih položajih omogočali stimulacijo klitorisa; sporni pa so bili tudi povečan krvni obtok ter posledično povišana prekrvavitev spolnih organov in svež zrak. V povezavi s samozadovoljevanjem ter kolesarstvom je bila narejena tudi študija, v kateri pacientke niso poročale o stimulativnih učinkih kolesarstva. Da pa bi se izognili dodatnim polemikam, so pričeli izdelovati sedeže namenjene damam, ki so bili širši in niso imeli spornega sprednjega dela.¹²³

Moralno in estetsko je bilo sporno tudi oblačilo kolesark. Anton Aškerc je poleg neestetskosti oglatega telesa, ki ga ženska dobi zaradi kolesarjenja, opozarjal tudi na izgubo gracioznosti ženske silhete med kolesarjenjem ter razgaljanje telesa ob padcih. Posledično se je razvila posebna toaleta. Na Slovenskem se med kolesarkami niso uveljavile hlače – im. bloomers, ki so bile modne v Franciji ter drugje na zahodu.¹²⁴

120 2- do 3-krat tedensko naj bi ženske najprej kolesarile 5 km, plavale ter nato ponovno kolesarile 15 minut. V: Prav tam, 49.

121 Prav tam, 48.

122 Prav tam, 46.

123 Prav tam, 47.

124 Prav tam, 50.

Družba je bolje sprejela hlačna krila ter posebna krila s prilagojenim izrezom ter zapenjanjem, možno pa je bilo dobiti tudi udobnejše korzete, mehka obuvala ter bandaže. Eleganco so kolesarke izražale s pokrivali: klobučki, baretke, trakci.¹²⁵

V začetku kolesarskega društvenega gibanja so bile ženske vključene predvsem v družabne prireditve: plese, sprevede; posledično je bilo njihovo število v organizirani kolesarski dejavnosti nizko. Leta 1889 je imel npr. Laibacher Bicycle Club dve članici, kot aktivne članice pa so ženske sprejeli na izredni skupščini leta 1896; pogoj za vstop so bile sorodstvene ali tesne vezi z moškimi člani.¹²⁶ Do leta 1900 se je delež žensk občutno zvišal, klub je imel 101 člana, 33 pa jih je bilo žensk, ki so imele posebno žensko sobo, pozimi pa so se na sezono lahko pripravljale v klubski dvorani v Kolizeju. Prispevale so tudi nezanemarljivo prevoženo kilometrino. Skupno je 21 kolesark prevozilo 26.791 km v 1038 vožnjah. Povprečna prevožena razdalja je bila tako približno 26 km, letna kilometrina pa 1.276 km. Rekordarka v prevoženi letni razdalji pa je bila Pini von Ruehling s 3.917 km. Ob nastopu krize v kolesarstvu se je zmanjšala prevožena kilometrina, leta 1899 je najvišja ženska letna kilometrina znašala 1.350 km.¹²⁷ Kljub nezanemarljivemu ženskemu udejstvovanju pa so bila tekmovanja v kolesarstvu do prve svetovne vojne na Slovenskem izključno v domeni moških, čeprav so leta 1869 v tujini ženske že lahko nastopile na 124 km dolgi dirki med Parizom in Rouenom.¹²⁸ V skladu z odnosom do ženskega športnega tekmovanja se tudi leta 1893, ko so na mednarodni dirki v Zagrebu lahko tekmovalle tudi »kolesarice ali biciklistinje«,¹²⁹ dirke ni udeležila nobena Slovenka.¹³⁰ Kljub opisanim zadržkom pa je bilo kolo na prelomu 19. in

125 Prav tam, 51.

126 Prav tam, 51.

127 Batagelj, Borut. »V družbi kolesa: v rosi dobi ljubljanskega kolesarjenja.« *Ljubljana med nostalgijo in sanjami*, 2/1 (2013), 15.

128 Brovisky, Boris. »S kolesi iz zbirk tehniškega muzeja Slovenije skozi čas.« V: *Dve koli in par nog*, ur. Boris Brovisky, 7–31. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010, 14.

129 Tako je kolesarke v svojem delu imenovala Zofka Kveder v črtici *Biciklistinja V: Slovenski narod*, 20. julij 1898.

130 Stepišnik, *Kolesarstvo na Slovenskem*, 22.

20. stoletja opredeljeno kot glavno sredstvo ženske emancipacije, saj jim je prinašalo določeno svobodo ter samostojnost.¹³¹

SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Arhivski viri:

Arhiv Republike Slovenije

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 725, Klub slovenskih biciklistov Ljubljana v Ljubljani.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8466, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8311, Celjski Sokol.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 700, Sokol telovadno društvo v Idriji.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8298, Gorenjska sokolska župa.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8504, Gorenjski Sokol.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8468, telovadno društvo Sokol 1. v Ljubljani.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8468, telovadno društvo Sokol 2. v Ljubljani.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 398, Dolenjski Sokol.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8317, telovadno društvo Sokol z ženskim oddelkom v Hrastniku.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 8405, telovadno društvo Sokol v Kranju z ženskim oddelkom.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpisi 403, 740, 324, Bicycle klub Laibach.

¹³¹ Batagelj, Borut. »V družbi kolesa: v rosi dobi ljubljanskega kolesarjenja.« *Ljubljana med nostalgijo in sanjami* 2/1 (2013), 15.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 792, Klub biciklistov v Škofji Loki.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 818, Klub slovenskih biciklistov Ribniška dolina.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 685, Biciklistični klub dol. v Novem mestu.

SI AS, 0068A, Register društev, Kraljeva banska uprava, upravni oddelek/ serija: Register društev, vpis 599, Zveza slovenskih biciklistov v Ljubljani.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 10, zavihek 1130.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 13, zavihek 1520.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 54, zavihek 6207, dr. Vinko Murnik.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 54, zavihek 6210.

SI AS, 641, Telovadno društvo Sokol v Ljubljani, šk. 9, zavihka 1084 in 1092.

SI AS, 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek, šk. 32, dokument 3342, Pravila Slovenskega planinskega društva.

Literatura:

»Novi telovadni sistemi.« *Slovenski Sokol*, 25. april 1913, 34.

»Žena v Sokolu.« *Slovenski sokol*, 25. maj 1913, 39.

Aškerc, Anton. »Ali naj dame kolesarijo?« *Slovenski narod*, 6. avgust 1898.

Batagelj, Borut. »Ali naj dame kolesarijo?: Kolesarke in žensko telo na prehodu iz 19. v 20. stoletje.« *Zgodovina za vse XI/2* (2004), 40–53.

Batagelj, Borut. »V družbi kolesa: v rosni dobi ljubljanskega kolesarjenja.« *Ljubljana med nostalgijo in sanjami*, 2/1 (2013), 15.

Batagelj, Borut. »Z biciklom na levo!« V: *Dve koli in par nog*, ur. Boris Brovisnky, 39–51. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010.

Brovisnky, Boris. »Kratek pregled skozi zgodovino proizvodnje koles na Slovenskem.« *Kolesarstvo*. LXIII/1–2 (2015), 140–146.

Brovisnky, Boris. »Kratek zgodovinski pregled proizvodnje koles na Slovenskem.« V: *Dve koli in par nog*, uredil Boris Brovisnky, 71–87. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010.

Brovisnky, Boris. »S kolesi iz zbirk tehniškega muzeja Slovenije skozi čas.« V: *Dve koli in par nog*, ur. Boris Brovisnky, 7–31. Bistra pri Vrhniki: Tehniški muzej Slovenije, 2010.

Costa, Etbin H. Nekaj besed o telovadstvu. Ljubljanskim Sokolovcem v spomin novega leta 1864. Ljubljana: J. Blaznik, 1864.

Doupona, Mojca in Krešimir Petrovič. *Šport in družba: sociološki vidiki*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2000.

Južni Sokol, 13. september 1871.

Laibacher Tagblatt, 8. oktober 1870, 2.

Matić, Dragan. »Sokolski eksces ali pretep v Šantlovi veži.« *Zgodovina za vse*, 6/1 (1999), 13–24.

Mikša, Peter in Elizabeta Gradnik. *Trden kakor kamen. Kratka zgodovina Turistovskega kluba Skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017.

Mikša, Peter in Kornelija Ajlec. *Slovensko planinstvo = Slovene mountaineering*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2015.

Mikša, Peter in Urban Golob. *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Ljubljana: Friko, Mikša in partnerji, 2013.

Mikša, Peter. "Da je Triglav ostal v slovenskih rokah, je največ moja zasluga" : Jakob Aljaž in njegovo planinsko delovanje v Triglavskem pogorju. *Zgodovinski časopis*, 69/1/2 (2015), 112–123.

Mikša, Peter. »Šport na Slovenskem. Oris organizacije in športne politike na Slovenskem v 19. in 20. stoletju.« V: *Statusna vprašanja slovenskega športa*, ur. Dušan Macura, Mojca Doupona Topič in Blanka Mekinda, 139–150. Ljubljana: Fakulteta za šport, 140.

Mlakar, Janko. *Iz mojega nahrbtnika*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972, 19.

Olympic games. http://www.olympic.org/uk/games/index_uk.asp (dostop december 2016).

Pavlin, Tomaž in Mikša Peter. "Ni zadosti, da slovensko ženstvo samo pripenja trakove na sokolske zastave." V: Tominšek Perovšek, Mateja (ur.), et al. *Slovenke v dobi moderne*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije. 2012, str. 106–115.

Pavlin, Tomaž. »Oris slovenske kolesarske zgodbe do razhoda z jugoslovansko državo.« *Kolesarstvo*, LXIII/1-2 (2015) 129–136.

Pavlin, Tomaž. »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje.« *Telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2005.

Pavlin, Tomaž. *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja*. Ljubljana. Fakulteta za šport, 2014, 36 in 44.

Pavlin, Tomaž: »Športna (telovadna, strelska, planinska in športna) društva.« V: *Društvena in klubska kultura v Sloveniji*, ur. Alja Brglez in Barbara Vogrinec, 121–147. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2004, 121.

Pernišek, France. *Zgodovina slovenskega orla*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1989.

Račič, Marko, Tomo Levovnik in Marko Levovnik. *Naši olimpijci = Slovene olympians*. Ljubljana: Klub slovenskih olimpijcev, Olimpijski komite, 2012.

Slovenski narod, 20. julij 1898.

Slovenski sokol, 25. marec 1905, 27–28.

Smerke, Zlatko. *Planinarstvo i alpinizam*. Zagreb: Planinarski savez Hrvatske, 1989, 27

Starc, Gregor. *Discipliniranje teles v športu*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za kineziologijo, 2003.

Stepišnik, Drago. *Kolesarstvo na Slovenskem. Ob devetdesetletnici*. Ljubljana: Kolesarska zveza Slovenije, 1979.

Stepišnik, Drago. *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1968.

Stergar, Rok. »Prišel, videl in --- obupal: Jan Zdeněk Veselý in ljubljanski sokoli.« V: *Naša pot: 150 let ustanovitve Južnega Sokola in sokolskega gibanja = Our way : 150 years since the Southern Sokol and the Sokol movement were established*, ur. Tomaž Pavlin, 36–46. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2014.

Strojin, Tone. *Zgodovina slovenskega planinstva*. Radovljica: Didakta, 2009, 258.

Studen, Andrej. »Ženska naj se drži kuhalnice.« V: *Historični seminar*, ur. Oto Luthar, 149–164. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.

Šaver, Boštjan. »Družbena invencija in ideološka konstrukcija modernega športa.« V: *Kalejdoskop športa: uvod v športne študije*, ur. Mitja Velikonja, Peter Stanković in Gregor Starc, 13–130. Maribor: Aristej, 2009.

Šugman, Rajko. *Zgodovina svetovnega in slovenskega športa*. Ljubljana: Fakulteta za šport, 1997.

Unsworth, Walt. *Because it is there, famous mountaineers 1840–1940*. London, 1968.

Vrišer, Sergej. »Kroji slovenskega sokolstva in orlovstva med leti 1863–1941.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 38/1–2 (1990), 43–49.

Zaletel, Vinko. *Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1933.

POVZETEK

Po evropskem zgledu so se v drugi polovici, največ pa konec 19. stoletja tudi na Slovenskem začeli pojavljati razni telovadni in športni klubi – najprej Južni Sokol leta 1863, leta 1887 prvi slovenski kolesarski klub, leta 1893 planinsko društvo, leta 1900 prvo športno društvo ter leta 1903 tudi prvi nogometni klub na slovenskih tleh. Res je, da so bili klubi ter društva še vedno sorazmerno redki, vendar so bili prvi nosilci organizirane in strokovno vodene vadbe. V začetku je bilo to gibanje izključno moško, prvo samostojno žensko športno (telovadno) društvo na Slovenskem je nastalo leta 1901. Je pa dojemanje telesne prezentacije in konstrukcije ženskega telesa v teh zgodnjih letih 20. stoletja še vedno bilo stigmatizirano kot krhko in ranljivo. Nasploh je bilo dojemanje žensk v športu enako predstavi o ženskah v vsakdanjem življenju. Le-te naj bi bile odvisne od moških, pasivne in neaktivne v odnosih do njih. Posledično je bilo tudi žensko udeleževanje v športu oteženo. Šport naj bi bila dejavnost, ki so jo moški ustvarili predvsem zase ter s tem pokazali svojo moč in prevlado nad ženskami. Še konec 19. stoletja, ko je razmah športa na pobudo Pierre-a de Coubertina ponovno oživil olimpijske igre, ženske niso bile videne kot soudeleženke iger. Toda telovadba in šport sta bili kulturni noviteti, ki sta ženski nudili možnost uveljavljanja, individualnega in družbenega, ter pripomogli k spreminjanju tradicionalnih mišljenjskih stereotipov o ženski, primernih dejavnostih zanjo ter o njeni družbeni vlogi. Ženske so zato že v začetku 20. stoletja položile trdne temelje kvantitativnega in kvalitetnega razvoja ženskega športa in telovadbe, ki se je nato odrazil v naslednjih desetletjih.